

*Измуханбетова С.С.
№10 ЖББОМ директоры*

ОҚУШЫЛАРДЫҢ ЗЕРТТЕУШІЛІК ӘРЕКЕТТЕРІНДЕГІ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ДАҒДЫСЫ (ОРТА БУЫН ҮШІН)

Тұлғааралық қарым-қатынас – бұл әр адамның тұлға болып, яғни тұлға құзыреттілігінің қалыптасуының шешуші жағдайы. Әсіресе, жасөспірімдік шақ жеке тұлғаның қалыптасуының маңызды кезеңі. Педагог-зерттеуші А.В.Мудрик өз еңбектерінде: «Оқушылар қарым-қатынасы бұл рухани құндылықтар алмасуының қоршаған адамдармен және құрбыларымен ойша диалогтық формадағы біріккен әрекет процесі», - деп тұжырымдайды (1).

Адам өмір сүруі мен қимыл-қозғалысы арқылы өзінің әрекетін үйренеді, адамгершілік нормаларын меңгереді. Қазақтың көрнекті ғалымы, профессор С.М.Жақыпов: «Оқыту процесіндегі субъектілердің қарым-қатынасындағы мағыналардың өзгеруі біріккен іс-әрекеттің мотивтері мен мақсатының заңды құрылуына мүмкіндік береді және оларды оқыту процесінде ескеру, біріккен танымдық іс-әрекетті қалыптастыру үшін қажетті шартты жасайды», - деген (1).

Сондықтан, қарым-қатынастың нақтылы, бірізділігі болашақ тұлғаның дамуына орасан зор ықпал етеді. Жеткіншекте адамгершілік қасиеттер, мінез-құлық нормалары ерекшеленеді, адамдардың қоғамға қатынастары анықталынып, қарым-қатынаста жеткіншек құзыреттілігі қалыптасады. Қарым-қатынас - іс-әрекеттің барлық түрінде жасөспірімдердің тұлғалық және психологиялық жаңа сапаларының қалыптастырушы негізі.

Жасөспірімдерде өзін адам етіп сезіндіретін, оны кемсітуге, қорлауға, басуға, дербестік құқығынан айыруға болмайтын өршіген сезім пайда болады. Алайда, оларда ересектер статусының элементтерімен қатар оның жағдайын баланың жағдайына жақындататын тәуелділік белгілері әлі сақталады. Материалдық жағынан, олар ата-аналар қарауында. Мектепте, үйде бір жағынан «сен есейдің, үлкейдің» - десе, екінші жағынан тіл алуды талап етеді.

Жасөспірімдердің әлеуметтенуі мен тұлғалық дамуында, оның жақын достары мен құрбыларының қатынасы ерекше мәнге ие.

Жасөспірімдік шақ ымырасыз келеді. Жасөспірімдерге өзін көрсетуге ұмтылу, өзін жан-жақты ашуға құштарлық тән. Бірақ, ол өзін қоршаған орта - үлкендер, ата-аналар толық түсінсе дейді. Өзінің ішкі жан дүниесін толық аша алмайтынына қиналады, кейде қарым-қатынас кезінде өзіне сенімсіздік пайда болады.

Міне, сондықтан, жасөспірімнің құрбыларымен қарым-қатынасы оның жеке бас дамуында өте маңызды. Соның нәтижесінде, олар дене және басқаларын бағалауды сезінеді.

Қарым-қатынас танымдық қызығушылықтың өсуіне, өзіндік білім алуға, белсенділікке итермелейді. Жасөспірімдердің құрбылары арасында қарым-қатынас қажеттілігін ата-аналары да алмастыра алмайды. Құрбыларымен қарым-қатынастың жоқтығы тұлғаның және өзіндік сананың дамуына үлкен кедергі болады. Еркін қарым-қатынас дамып келе жатқан жеке тұлғаның өзін көрсетуі - жаңа байланыстар құруының бірден бір құралы. Сондықтан, үлкендер жағынан түсіністік табудың орнына қысым жасалғанда, жасөспірімдерде ерегесу, қарсы тұру, дөрекілік қасиеттер пайда болады.

Жасөспірімдік кезеңде құрдастарының ғана бағалауын қабылдайтын құндылықтар қалыптасады. Олар өздерінің жоспарларын, құпияларын, іс-әрекеттерін ата-аналарымен емес, тек достарымен бөлісетін болады. Осы кезеңде жасөспірім үшін қорқыныш – жалғыздық, өз құрбыларынан алшақ қалу. Мұндай жағдайда бала шамадан тыс мазасызданады, абыржиды және мінезінде тұйықтық қасиет пайда болады. Керісінше, егер құрбыларымен қарым-қатынасы жақсы болса, олар өздерін бақытты сезінеді. Жасы өскен сайын құрдастарымен қарым-қатынас беріктігі, қажеттілігі ұлғаяды. «Оның себебі: біріншіден, құрдастары арасындағы қарым-қатынас – өте маңызды өзіндік ақпарат каналы. Сол арқылы жасөспірім ересектер айта бермейтін өздеріне қажетті нәрселерді біледі.

Екіншіден, тұлғааралық өзара қатынастың өзіндік ерекше түрі – біріккен іс-әрекет арқылы әлеуметтік ықпалға қажетті дағдыларды меңгереді, ұжымдық тәртіпке бағынуға және өз құқығын қорғауға үйренеді.

Үшіншіден, эмоционалдық байланыстың өзіндік түрі. Топтық құрамда болу, ынтымақтастық жасөспірімге беріктік пен сәттілік сезімін ұғындырады»(2).

Жасөспірімдердің түрлі іс-әрекеттеріндегі қарым-қатынасы жаңа психологиялық және тұлғалық сапалардың қалыптасуына

негіз болады. Сонымен, қарым-қатынас адамзат үшін әр түрлі деңгейде, әр түрлі кезеңде қалыптастыруды қажет ететін құбылыс.

Жасөспірімдердің жеке тұлға болып қалыпты дамуы құрбы-құрдастарымен қарым-қатынасынсыз мүмкін емес. Ол үшін достары, құрбылары - тіршілік әрекетіне қажетті қоршаған орта. Жолдастарының арасында беделін көтеруге тырысады, жағымды қасиеттерін тәрбиелейді, өзіне сыншы болады. Қарым-қатынас барысында адамдардың іс-әрекеттері байқалады. Мұны менің оқушыларым үш топқа бөліне жүріп, өздерінің зерттеу әрекеттеріндегі адамдардың қарым-қатынас мәдениетіне баса назар аударғандарынан байқауға болады.

Оқушылар үшін қиындық тудырған өзекті мәселелер:

1. Адамдардың сұхбат алу кезіндегі түсініспеушіліктерінің, яғни көп адамдар сұхбат беруден қашады.

2. Балалар үшін маңызды нәрсе ересектер үшін түкке тұрмайтын нәрсе болып есептеледі.

3. Жалпы зерттеу деген сөзді әркім әртүрлі түсінеді.

Бір ғана мысал: «Бағдаршам» деп аталатын топ жол бойындағы бағдаршамға адамдардың назар аударуын зерттей жүріп, төмендегідей қорытындыға келген:

1. Бағдаршам ересектерге қарағанда балалар үшін маңызды, яғни ересектер бағдаршамға көп қарамайды.

2. Бұрыннан тұрған бағдаршамға қарағанда, жаңадан орнатылған бағдаршамға басым назар аударылады.

3. Бағдаршамдар жеткіліксіз.

4. Жолда жүруді реттеу үшін балалар тобын құру қажет.

Демек, балалардың әрекетінен ұсыныс туады, ал ол өз кезегінде нәтижеге әкеледі. А.В. Петровскийдің тілімен айтсақ:

«...қандай ұжым болса да, ол құрамындағы субъектілердің ара қатынасына негізделеді. Сондықтан белгілі бір әлеуметтік топтағы диалогтық қатынасқа түсуі арқылы тұлғаның адамгершілік, рухани сапалары қалыптасады»(3).

Әсіресе, баланың шешендік сөйлеуі аса маңызды.

Осы тақырыпты зерттеп жүрген профессор А.С.Қыдыршаев бұл туралы:

«Зерттеу еңбектерге сүйене келе, дала табиғатының тамашалығымен бірге көшпелі елдің тұрмыс-салт ерекшеліктерінің өзі ақындық, шешендік өнердің өсіп-өркендеуіне қолайлы болғандығын баса айтамыз. Ұлт тарихында ру мен рудың, ауыл мен ауылдың және жеке азаматтар арасындағы дау-жанжалдарды

реттейтін, халық мейлінше көп жиналатын жерлері – ас-той, жәрмеңке-базарлар, күнде кеңес құратын «күлтөбелер» ақындар мен шешендер үшін ерекше орын – нағыз форум болған. Сондай-ақ айтыс-дауларды дәлелдеп шешетін шешен-билерге халықтың көрсететін құрмет сыйы да дарынды, талантты жастарды сөз өнерін үйретуге, игеруге ынталандырған, итермелеген. Демек, талапкер жастар оқу ілімінен кенжелегенмен, сана ілімінен кенде қалмаған, бүкіл елде сөйлеу мәдениеті, оның жоғары көрінісі - шешендік өнер қалыптасып дамыған», - дейді (4).

Сонымен, зерттеу әрекеті негізінде оқушы бойына қарым-қатынас дағдыларын қалыптастырудың шарттары:

- сөйлеу мәдениетін меңгеру;
- аудиторияны ұйыта алатын шешендік қасиеттің болуы;
- өзгенің пікірімен санасу;
- бірнеше пікірдің ішінен дұрыс ойды ажырата білу;
- жағымсыз эмоциялардан аулақ болу;
- кез келген ситуацияда тапқыр шешім қабылдау;
- өзіндік рефлексияның болуы.

Бұл шарттардың орындалуы оқушының өзгелермен қарым-қатынас жасауындағы ерекшелікті көрсетеді, басқаша айтсақ: «адам мен адамның бір-бірімен араласу, өзара қарым-қатынасында ғана «адамның адамдығы» өзі үшін де, өзгелер үшін де ашылады» (М.М.Бахтин) (5).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Ш.Т.Тұрдалиева «Жасөспірімдер дамуындағы қарым-қатынастың маңызы» Мектептегі психология, 2006ж. №3.
2. Қ.Танабаева «Оқушылардың өзара қарым-қатынасын жетілдіру». Мектептегі психология, 2008ж. №5.
3. Психологические тесты 1999г. том №1 М., «Проективные методы исследования личности».
4. А.С.Қыдыршаев «Шешендіктану». Алматы, 2000 жыл.
5. М.М.Бахтин «Философия паступка». «Философия и социология науки». Ежегодник Москва, 1986 ж.

Автор в своей статье отмечает важность взаимоотношений между детьми, их огромную роль в формировании устойчивой психологии. А также указывает, что взаимоотношения между детьми способствуют формированию компетентной личности.

The author in her article marks the importance of the mutual relation between children. Their great role in forming steady psychology. Also she points that mutual relation between children is formed competent personality.